

[2–2022]

history – theory – criticism

dějiny–teorie–kritika

Obsah | Contents

Editorial	177
1. Studie a eseje Studies and Essays	
VOJTĚCH RIPKA A KAMIL ČINÁTL – Úvod: aktuální přístupy k výzkumu paměti (zkušenosti z fóra Dějiny ve veřejném prostoru II, 2020) <i>Introduction: Current Approaches to Memory Research (Insights from the Public History Forum II, 2020)</i>	181
MICHAL SKLENÁŘ – Nové prvky ve starém prostoru? Snahy o extenzivní přístup k římskokatolickému sakrálnímu prostoru – příklady z českého prostředí na začátku 21. století <i>New Elements in an Old Space? Attempts at an Extensive Approach to Roman Catholic Sacral Space – Examples from the Czech Environment at the Beginning of the 21st Century</i>	195
MICHAL KURZ A ČENĚK PÝCHA – České hrady a zámky: možnosti interpretace fenoménu <i>Czech Castles and Chateaux: An Alternative Interpretation of a Phenomenon</i>	227
KATEŘINA SIXTOVÁ – Babiččino údolí: krajina paměti v digitálních médiích <i>Babiččino údolí (Grandmother's Valley): A Landscape of Memory in Digital Media</i>	253
LYDIE KÁRNÍKOVÁ – Socialistická uliční jména optikou postsocialismu: případ (ne)přejmenování ostravských ulic a jeho tematizace v českém tisku po roce 1989 <i>Socialist Street Names through the Lens of Postsocialism: (non)Renaming of the Streets in Ostrava and its Coverage in the Czech Press after 1989</i>	283
2. Diskuse a rozepře Discussions and Disputes	
ONDŘEJ CRHÁK A TOMÁŠ KONEČNÝ – Strategie plagiátorské obrany. Příspěvek k debatě o etice historické práce <i>Plagiarism Defence Strategies. Contribution to the Debate on the Ethics of Historiographic Research</i>	313

3. Recenze a reflexe | Reviews and Reflections

HANS RENDERS, DAVID VELTMAN (EDD.) – <i>Fear of Theory: Towards a New Theoretical Justification of Biography</i> (Jana Wohlmuth Markupová)	327
MATILDA GREIG – <i>Dead Men Telling Tales. Napoleonic War Veterans and the Military Memoir Industry, 1808–1914</i> (Vojtěch Kessler)	334
DAGNOSŁAW DEMSKI, DOMINIKA CZARNECKA (EDD.) – <i>Staged Otherness: Ethnic Shows in Central and Eastern Europe 1850–1939</i> (Filip Herza)	338
MARKÉTA KŘÍŽOVÁ, JITKA MALEČKOVÁ (EDD.) – <i>Central Europe and the Non-European World in the Long 19th Century</i> (Josef Řičář)	342
XOSÉ M. NÚÑEZ SEIXAS, ERIC STORM (EDD.) – <i>Regionalism and Modern Europe: Identity Construction and Movements from 1890 to the Present Day</i> (Jaroslav Ira)	349
Editorial Note	357
Upozornění redakce	360

MARKÉTA KRÍŽOVÁ, JITKA MALEČKOVÁ, *Central Europe and the Non-European World in the Long 19th Century,*

Berlin 2022, Frank & Timme, Verlag für wissenschaftliche Literatur, 253 s., ISBN 978-3-7329-0867-7

O tom, že otázka zapojení habsburské monarchie do globálních koloniálních vztahů je stále aktuální, svědčí i letos (2022) vydaný sborník *Central Europe and the Non-European World in the Long 19th Century*, editovaný Jitkou Malečkovou a Markétou Krížovou. Autoři a autorky jednotlivých příspěvků se více či méně explicitně vymezují proti produktivnímu potenciálu klasické dichotomie kolonizátor/kolonizovaný a zaměřují se na konkrétní podoby participace různých středoevropských aktérů. Region střední Evropy (ve sborníku víceméně ztotožňovaný s rakouským císařstvím, resp. Rakouskem-Uherskem) je ve shodě s Immanuelem Wallersteinem chápán ve vztahu k Západu jako periferie Evropy, mocensky oscilující mezi snahami jiné ovládat a svým vlastním podřízením cizí dominanci. Tato mocenská pozice vytvářela specifické možnosti vztahů k mimoevropskému světu, případně evropskému jihovýchodu (případ Bosny a Hercegoviny).

Barbara Lüthi v závěrečné teoretické studii poukazuje na absenci explicitního sebezpetí států střední Evropy jako koloniálních. Kolonialismus bývá tradičně spojován především se západními mocnostmi, které v období vzniku evropské modernity formálně vlastnily a vykořisťovaly zámořská území. Podle této definice by habsburská monarchie do kategorie kolonizátorů nespadala (byť proběhla celá řada pokusů o dobytí rakouských kolonií, vesměs neúspěšných, jak ukazuje např. Walter Sauer¹). Aby Lüthi postihla specifitu středoevropské participace, rozpracovává vlastní koncept kolonialismu bez kolonií (*colonialism without colonies*), umožňující problematizovat i jiné typy vztahů než klasickou formální držbu dobytých zámořských území. Důležité je podle autorky zaměřit se na produkci vědění, resp. přítomnost koloniálních diskurzů v této oblasti, či se zabývat koloniální imaginací. Dále Lüthi navrhuje zaměřit se na ekonomické aspekty, kupř. zapojení různých aktérů v zámořském obchodu a jejich přítomnost v dalších sítích vztahů. Podobně také Krížová s Malečkovou v úvodní studii jme-

1 Viz např. WALTER SAUER, *Habsburg Colonial: Austria-Hungary's Role in European Overseas Expansion Reconsidered*, *Austrian Studies* 20/2012, s. 5–23.

nují celou řadu analytických konceptů, z nichž některé jsou následně prakticky aplikované v jednotlivých případových studiích.

Velkou popularitu si i přes své stáří stále drží koncept orientalismu. Za dobu více než 40 let od publikace původního Saidova díla byl koncept podroben mnoha kritickým námitkám (mj. tak došlo k decentrování konceptu původně zaměřeného jen na západní koloniální mocnosti, především Velkou Británii a Francii) a zároveň nesčetněkrát kreativně aplikován na nejrůznější situace. Za svou oblibu v prostředí států bývalé habsburské monarchie vděčí koncept nepochybně dlouhé historii vztahů střední Evropy s osmanskou říší a také možnosti kritické analýzy reprezentací jinakosti zároveň s mocenským uspořádáním, které tyto reprezentace produkuje.

Robert Born se ve své případové studii zabývá středoevropskou orientalizující malbou. Předně je třeba ocenit editorky, že do sborníku zařadily příspěvek věnující pozornost stále poměrně málo doceněné oblasti vizuálních reprezentací a nesoustředily veškerou pozornost jen na textualitu. Born, hlásící se k přístupu historicky umění Lindy Nochlin, nesleduje v obrazech jejich estetickou kvalitu a proměny stylu, ale zaměřuje se na analýzu stereotypů přítomných v obrazech a mocenských struktur, které je produkují. Kromě celoevropsky sdílených námětů typických pro vyobrazení Orientu, jako třeba zobrazení tajemna, erotiky, každodennosti orientálců či romantizujících krajín, si autor všímá také prvků specifických pro středoevropské autory. Jedná se například o z poloviny 18. století pocházející trend zobrazování Evropanů v tureckém stylu – tzv. *turquerie*, které autor spojuje s narativem o orientálním původu Maďarů. Pro řadu středoevropských malířů Orientu je typický zájem o etnografické scény z každodenního života maďarských Romů. S orientalizací východu Evropy souvisí také skutečnost, že pro řadu scén zobrazujících Egypt posloužily jako předloha oblasti v Uhrách, Rumunsku či Bosně. Kromě těchto distinktivních prvků však autor poukazuje na existenci celé řady celoevropsky sdílených orientalistických klišé, např. zobrazování žen v roli sexuálních objektů v orientálním prostředí, obklopených chlípnými Araby či Turky. I na malbách středoevropských umělců se objevují Evropané v postavení nadřazeném Orientu. Autor tyto sdílené prvky vysvětluje mj. studiem malířů v západních uměleckých centrech – Paříži či Mnichově.

S různými variantami orientalismu pracují i autorky a autoři dalších studií. Charles Sabatos na příkladu analýzy literárních textů poukazuje na sympatickou identifikaci Slováků s Orientem. Využívá k tomu mj. konceptu *soft orientalism* Ivana Kalmara. Kromě nepřítelů, resp. utlačovatele, reprezentovala postava Turka v mnoha příbězích, odehrávajících se v raném novověku v oblasti dnešního Slovenska, také pozitivní hodnoty, které umožňovaly transkulturní identifikaci. Sabatos se zaměřuje na příběh *Studna lásky*, ve kterém turecký zajatec na

Trenčinském hradě vykope pro hradního pána studnu v tvrdé skále, díky níž získá svobodu pro sebe i pro svou milou, také zajatkyň. Romantická láska muže k ženě měla pak být onou hodnotou, která je prezentována jako sdílená a srozumitelná napříč kulturami. Hradní pán je dojat a skutečně pouští zajatce na svobodu. Sabatos sleduje vývoj pověsti, poprvé písemně zaznamenané v němčině šlechticem uherského původu, v průběhu 19. století. Všimá si, že v pozdějších verzích došlo k významovému posunu. Kromě romantické lásky jako univerzální hodnoty přidali nacionalisté Kollár a Štúr do příběhu rovinu boje slovenského národa za svobodu. Sabatos to zasazuje do kontextu dalších příběhů slovenských autorů, které prezentují raně novověké uherské elity jako nepřátele kolaborující s osmanskými dobyvateli. Poněkud problematický je závěr studie, třebaže spíše po formální stránce. Místo shrnutí obsahu studie totiž autor pokračuje ve výkladu o významových posunech v příběhu v průběhu 20. století. Přestože například využití příběhu propagandou klerofašistického státu rozhodně není nezajímavé, autor na omezené ploše závěru studie nemá příliš prostoru k rozvinutí interpretací, a celá snaha tak působí poněkud schematicky až nadbytečně. Zmiňovaný „závěr“ studie ve mně vyvolával dojem, že se autor nedokázal rozhodnout mezi respektováním časového rámce, daného zaměřením sborníku na 19. století, a svým vlastním výzkumem, který sleduje příběh i v následujícím století, a tento rámec proto přesahuje.

Možnostmi sympatií ke skupinám obyvatel, které byly zároveň podrobeny orientalizaci, se zabývá i Jitka Malečková. Sleduje diskurzivní a praktické koloniální aspirace Čechů v kontextu rakousko-uherské okupace Bosny a Hercegoviny. S využitím konceptu *frontier orientalism* Andrého Gingricha autorka analyzuje jednak prameny cestopisné povahy a také dobové protiturecké pamflety. Přestože pro popis oblastí Bosny a Hercegoviny i osmanské říše a jejich obyvatel byla využívána klasická orientalizující klišé, autorka zároveň poukazuje na existenci určitých specifik. Osmanští Turci jsou stereotypně charakterizováni jako líní, zistní a flegmatictí utlačovatelé žen. Je zdůrazňována jejich zaostalost v protikladu k moderní Evropě, resp. českým zemím. Podobně jsou líčeni i slovanští obyvatelé Bosny, u kterých se však navíc objevují i pozitivní charakterové vlastnosti. Malečková tak poukazuje na rozlišování mezi dobrými a špatnými muslimy. To se vyskytuje především v cestopisech, zatímco rétorika pamfletů byla podstatně ostřejší a účelověji zaměřená. Na rozdíl od Sabatose Malečková nesleduje jen diskurzivní rovinu, resp. posuny významů v textech samotných, ale zabývá se také otázkou praktického naplňování koloniálních ambicí. Podle Malečkové Češi sice reflektovali zaostalost osmanské říše, necítili se za ni ale odpovědní, neboť si uvědomovali vlastní neschopnost případné koloniální ambice naplnit. Jiná byla situace v případě Bosny. Zde mnoho Čechů využilo okupace v roce 1878, odešlo

do Bosny a z této mocenské situace profitovalo. Tento způsob participace byl rámován a legitimizován výrazy jako civilizační mise či bratrská pomoc, bylo také poukazováno na slovanskou vzájemnost a na to, že slovanští obyvatelé Balkánu byli orientalizováni až vlivem turecké nadvlády. Autorka sice poukazuje na potřebu Čechů účastnit se kolonizace a potvrdit tím své členství mezi vyspělými evropskými národy, zároveň však tvrdí, že kolonizační rétorika byla přijata z vnějšku. Česká kolonizace Bosny tak podle ní nebyla výrazem pocitu nadřazenosti, ale spíš využitím příležitosti vytvořené okupací a také snahou se vyrovnat západním národům, které svou koloniální zkušenost měly.

Kromě velmi protežovaného konceptu orientalismu a jeho různých variant zmiňují editorky v úvodu i další analytické nástroje využitelné při výzkumu vztahů středoevropských aktérů k mimoevropskému světu. Jedním z nich je i užití analytické kategorie rasy. Bohužel ze všech příspěvků obsažených ve sborníku jen Jitka Malečková bere tuto kategorii ve své studii alespoň v potaz, třebaže se strategiím racializace a jejich funkci věnuje spíše okrajově. Autorka poukazuje na fakt, že vědecké rasové teorie byly v českém prostředí známé a nejnámější z nich byly mj. obsaženy ve velkých výkladových slovnících. Argumentace rasou byla obsažena i v některých pramenech, které autorka analyzovala, byť ne ve všech. Zároveň však tvrdí, že rasové charakteristiky vždy nutně nesouvisely se znevažováním dotčené skupiny obyvatel. Nabízí se však otázka, zda je vůbec možné oddělit rasový diskurz od vyjadřování inferiority racializovaných skupin obyvatel. Jisté je třeba rozlišovat mezi explicitním propojením rasových charakteristik a znevažováním v textu na jedné straně, a prostým popisem využívajícím rasové kategorie na straně druhé. To měla autorka nejspíš na mysli. Současně je však nutné si uvědomit, že celý systém rasové vědy má hierarchické konotace a nejedná se o hodnotově neutrální popis skutečnosti. Kategorie rasy vždy implikuje nadřazenost bílých nad ostatními, i když tato nadřazenost není explicitně zmíněna a text má zdánlivě čistě popisný charakter. I přes absenci hlubší analýzy racializace v příspěvku, která by lépe ukázala historickou specifičnost českého rasismu, představují alespoň náznaky debaty o kategorii rasy v prostředí české historiografie určitý pokrok. Výzvy editorek i Barbary Lüthi k využívání této analytické kategorie je tedy možné chápat i jako výzvu nastupujícím generacím badatelek a badatelů do budoucna.

Imperial cloud je dalším z konceptů představených v rámci sborníku. Bálint Varga jeho pomocí ukazuje podíl maďarských misionářů na celoevropském sdílení vědění. Církev, resp. misionářské hnutí, chápe jako transnacionální instituce, jejichž členové měli k tomuto sdílenému vědění přístup. Metafora cloudu sice názorně ukazuje způsob šíření vědění, tedy existenci centrálně sdíleného vědění, ke kterému misionáři měli přístup a mohli z něj „stahovat“ či do něj naopak

„nahrávat“. Podle mého názoru je však tato metafora poněkud anachronická a zavádějící, neboť neříká nic o technologiích a sítích šíření vědění v 19. století, které se od dnešních internetových cloudů, přístupných odkudkoliv a kdykoliv, v mnoha ohledech lišily. Maďarské misionáře podle Vargy není možné označit za nekoloniální aktéry právě díky možnosti přístupu k imperiálnímu cloudu. Hlavní rozdíl oproti misionářům ze západu tak shledává především v kvantitativní rovině – misionářů z Uher bylo velmi málo – spíše než v kvalitativní.

Autor porovnával misijní činnost v druhé polovině 19. století v Číně a v oblasti dnešního Mosambiku. Vincetiáni v Číně ve svých zápiscích věnují prostor především otázkám evangelizace a téměř se nevyjadřují k politickým otázkám či kolonialismu. Starali se především o konvertity z nižších vrstev, kteří v některých případech byli také vysvěceni na kněze. Vyšší stupně svěcení však byly přístupné výlučně Evropanům. Část misionářů v Číně projevovala zájem o čínskou kulturu a přijala některé její prvky, např. účesy či oblečení, což působilo při jejich návratu do Evropy exotizujícím dojmem. V zápiscích je pak čínská kultura přirovnávána k antickému Řecku či Římu – existuje a je hodná obdivu Evropanů, zároveň je ale ztotožňována s minulostí a pro svou zaostalost se nemůže evropské kultuře rovnat. Narativ lineární evoluce využívali i jezuité v jihovýchodní Africe. Zde kultura zcela chyběla, Afričané byli podle hodnocení misionářů lidé, kteří se dosud nevymanili z přírodního stavu. Kromě evangelizace se proto misionáři věnovali také zavádění evropských zemědělských technik, školství, propagaci evropských civilizačních hodnot či boji proti otroctví. Ve spisech jezuitů se objevují také kritická hodnocení kolonialismu. S evropskou kulturou do Afriky pronikají i její špatné stránky, které kazí Afričany dosud žijící ve stadiu naivního dětství. Například alkoholismus. Vzhledem k domnělé absenci kultury nepřicházelo přejímání kulturních prvků jezuity v úvahu, stejně tak svěcení kněží z řad Afričanů. Na rozdíl od Číny projevovali jezuité zájem také o těla Afričanů, jejichž černou barvu propojovali s nízkými mentálními kapacitami a absencí civilizace. Jak v případě Číny, tak Mosambiku byla práce misionářů hodnocena jako velmi potřebná, neboť obyvatelé mimoevropských regionů byli předem odsouzeni k zatracení kvůli absenci křtu a křesťanských hodnot. Těto formy evropské „pomoci“ mimoevropskému světu se tak podle Vargy účastnili i maďarští misionáři a skrze příspěvky na misijní činnost tuto možnost měli i jejich farníci v Uhrách. Tím se mohli podílet na šíření evropské modernity.

Specifický způsob participace na evropské modernitě a kolonialismu je i tématem příspěvku Markéty Křížové. Autorka se zabývá vědeckou činností obyvatel českých zemí, zvláštní pozornost pak věnuje jejím nacionálním konotacím. Autorka pracuje s konceptem koloniální komplicity (*colonial complicity*), který sleduje participaci různých aktérů na hegemonních diskurzích, identitotvornou

konstrukci stereotypizované jinakosti, to vše v kontextu globálních mocenských vztahů a procesů modernizace a nacionalismu. Jak čeští, tak němečtí vědci a cestovatelé s výzkumnými ambicemi žijící v českých zemích se podle autorky kolonialismu účastnili. Náplní jejich zámořských expedic bylo intelektuální a symbolické přivlastňování si „objevovaných“ regionů a jejich zařazování do evropského systému vědění. Vědeckou činnost tak není možné úplně oddělit od legitimizace kolonialismu, v jehož rámci probíhala. Autorka argumentuje, že se i aktéři ze střední Evropy účastnili mapování světa a získávání „vědecké kořisti“, jak sami vystavované exponáty nazývali. Zakládali vlastní muzea, která měla za úkol symbolicky dokumentovat národní technický pokrok v rámci evropské civilizace. Vystavované „primitivní“ technologie dovezené ze zámoří tak sloužily jako srovnání názorně ukazující kontrast mezi primitivismem a civilizací. Podobně jako ve spisech maďarských misionářů i způsob vystavování, resp. organizace muzejních expozic stavěl na narativu lineárního pokroku, na jehož vrcholu stojí evropská civilizace, k níž se prostřednictvím expozic hlásili i obyvatelé českých zemí.

Křížová argumentuje, že věda, cestovatelství, muzea a expedice měly svůj význam v kontextu defenzivního nacionalismu Čechů. Stereotypizované zobrazování obyvatel zámoří s důrazem na jejich odlišnost od Evropanů/Čechů sloužilo ke konstrukci vlastní národní identity. Určitým specifikem českého prostředí jsou pak i případy pozitivní identifikace s kolonizovanými a utlačovanými, která byla možná díky českému narativu malého národa ve střední Evropě, jež sice na jednu stranu je součástí evropské civilizace, zároveň je však sám utlačován svými (západními) sousedy, především Němci. Autorka poukazuje na problematiku soužití Čechů a Němců v rámci českých zemí. Od 80. let, kdy došlo k rozdělení pražské univerzity na českou a německou část, neprobíhala mezi stranami téměř žádná komunikace. Oddělené instituce, jako například česká a německá akademie věd, již zmiňovaná univerzita, muzea (Křížová se zabývala především českým Náprstkovým a německým muzeem v Liberci), etnografické přehlídky či velké výstavy podle autorky ukazují na přítomnost soupeření v intelektuální rovině. Z české strany to lze chápat jako snahu vyrovnat se Němcům, zviditelnit svůj národ a prokázat svou vlastní civilizovanost. Křížová zároveň poukazuje na oddělování české a německé intelektuální činnosti i následnou historiografickou produkci. Její příspěvek je tedy možné chápat i jako snahu tyto dva světy opět ukázat vedle sebe a všimnout si sdílených prvků. K těm patřila například chabá podpora státu pro muzejní činnost, třebaže německé muzeum v Liberci vykazovalo o něco více loajality ke státu a mělo od něj také více prostředků. Přesto podle Křížové muzea obou nacionálních skupin v této době byla napůl amatérská, provozovaná díky aktivitě pár nadšených jednotlivců, a nemohla být srovnávána s antropologickými muzei na západě. Na společné rysy poukazuje Křížová také

u českých a německých vědeckých expedic. Jak druhá výprava Emila Holuba do jižní Afriky, tak latinskoamerická expedice Julia Nestlera byly alespoň částečně podpořené státem a propojovaly vědecký výzkum s komercí.

Příspěvky Markéty Křížové a Roberta Borna je třeba ocenit pro jejich transnacionální přístup. Ostatní autoři a autorka se v případových studiích věnují vždy jen jednomu konkrétnímu národu střední Evropy. Tento způsob práce je samozřejmě legitimní, některá sdílená specifika v přístupech stredoevropských aktérů k mimoevropskému světu (a jihovýchodní Evropě) sborník přesto ukazuje – například možnost sympatické identifikace. Poněkud problematické je pak územní vymezení střední Evropy. Editorky sice v úvodu vysvětlují, že toto vymezení je nutné chápat velmi volně a že se jedná především o území (resp. národy) bývalé habsburské monarchie. Až na příspěvky Křížové a Borna však jednotlivé texty zcela opomíjejí činnost rakouských Němců a žádný z textů není zaměřen přímo na ni. To je vzhledem k míře jejich přítomnosti a aktivity ve střední Evropě a v zámoří stěží obhajitelné, pokud by cílem sborníku bylo podat ucelenější přehled. I přes zmíněné výtky je však nutné ocenit, že podobný počin vůbec vznikl. Neúplnost, navíc editorkami explicitně přiznanou, je možné chápat i jako výzvu k dalšímu bádání a publikační činnosti.

Josef Řičář

Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií